

Kádár Judit

Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ BDPK

Interszekcionalitás és lokális identitás magyar írók első világháború utáni Erdélyben játszódó regényeiben

Gulácsy Irén *Hamueső*

A tanulmány arra keres magyarázatot, hogy a magyar írók, akik a trianoni békeszerződést követően még szerepelhettek a döntésre reflektáló antológiákban, miért szorultak ki az irodalmi nyilvánosságból a huszonegyedik század elejére. Az írás bemutatja Gulácsy Irén *Hamueső* című, az 1919–1924 közötti időszakban a Mezőségben játszódó, az Erdélyi Szépművéses Céh néven alakult új kolozsvári kiadó és első kiadványaként 1925-ben megjelent önéletrajzi vonatkozású realista regényének korabeli magyarországi recepcióját. A könyvről megjelent kritikai írások alátámasztják, hogy az első világháború utáni társadalmi és politika helyzetre kortársként reagáló író művének történelemértelmezése és politikai gondolkodása eltért az elismert hazai férfi irodalmárok és kritikusok nézeteitől, ami már megjelenésekor megnehezítette az alkotás interpretációját és a mű korabeli jelentőségének felismerését. A történelmi háttér felvázolása segítségével a tanulmány rávilágít, hogy Gulácsy művének témája a Magyarországon a húszas években uralkodó ideológiával, az irredentizmussal szemben a politikai transzilvanizmus, azaz egy Románián belüli, magyar, román és szász lakosságú, autonóm Erdély elgondolása. Az írás felhasználja a Kimberlé Crenshaw által kidolgozott interszekcionalitás elméletét, miszerint a társadalmi nem, az etnicitás és az osztályhelyzet összekapcsolódása olyan metszéspontot hoz létre, ami jelöli az egyének alárendeltségének és kiszolgáltatottságának előbbi alkotóelemek meghatározta mértékét s ezzel cselekvési lehetőségeit. Az írás Gulácsy szereplőinek a történetbonyolítás során megváltozó interszekcionális pozíciójának ábrázolásával kimutatja, hogy az első világháború után kialakult helyzet következtében milyen hamar – még a trianoni béke ratifikálása előtt – elkezdődött, és milyen hatékonyan ment végbe az erdélyi magyar állami tisztviselői réteg, az alsó középosztály eróziója. A transzilvanizmus képviselőjében fellépő író szereplői nemi, életkori, etnikai identitásán, társadalmi hierarchián belüli helyük, osztály-hovatartozásuk jellemzőin túl – a térség sajátos helyzetének megfelelően – kiaknázták a lokális identitás ábrázolásában rejlő lehetőségeket is, főként az irodalmi onomasztika módszerének felhasználásával. A műben megjelenített, meghatározó regéti román–erdélyi román szembeállítás ellenére Gulácsy a névhasználat, illetve a megnevezés hiányával, valamint a szereplők pontos lokális identitásának homályban hagyásával igyekezett az etnikai

előítéleteket tompítani, s azt a toleráns nézetet erősíteni, hogy a helyes vagy helytelen cselekedetek nem népcsoportokhoz, hanem egyénekhez köthetők.

Írók a trianoni döntésre reflektáló antológiákban

A trianoni döntésre reagáló magyar írók szövegeiből elsőként Kosztolányi Dezső szerkesztett egy irredenta szellemiségű antológiát, még 1920-ban, az aláírás évében, amelyben 50 szerző, köztük két nő, Jászai Mari és Tormay Cécile írásai szerepeltek. Jászai a magyarok rossz szokásait, köztük a felelőség másra hárítását ostromozta, a háború végétől irredenta Tormay egy, valószínűleg az akkor még megjelenés előtt álló *Bujdosó könyvéből* kihagyott, a proletárdiktatúra kapcsán a forradalom mibenlétéről érkező rövid írást küldött. A *Vérző Magyarország – magyar írók Magyarország területéért* első kiadásán egyébként is meglátszik a sietség: a kötet első helyén Gárdonyi Gézának egy pacifista, antimilitarista elbeszélése áll, holott a tartalomjegyzék szerint Rákosi Jenő „Irredenta” című írásával kellett volna kezdődnie. A Kosztolányi szerkesztette könyvnek 1928-ban megjelent egy második, átdolgozott kiadása is, amelybe bekerült egy harmadik író is, az erdélyi Bethlenből származó Bethlen Margit grófnő, az akkori miniszterelnök, gróf Bethlen István felesége (Bíró-Balogh 2009). A már a háború alatt is rendszeresen publikáló Bethlen szerepeltetésével a nők száma nem változott, sőt az arányszámuk csökkent, mert a szerzők száma 57-re nőtt, viszont Jászai nem irredenta beállítottságú esszéje kimaradt.

A következő válogatást *Querela Hungariae – Trianon és a magyar irodalom* címmel, már az 1989–1990-es politikai fordulat után Pomogáts Béla adta közre 1996-ban. Ezt 2002-ben *A röpiülő falu. Magyar írók trianoni novellái* című, Kőrössi P. József szerkesztette, részben a Kosztolányi-féle kötetből átvett írásokat tartalmazó antológia követte, mely 2014-ben újra megjelent. Pomogáts és Kőrössi, a szocialista rendszer bukása után összeállított köteteknek szerzői közt már egyetlen nő sem található. A negligálás részben azzal magyarázható, hogy a szocialista korszakban kevés kivételtől eltekintve az írók műveit jobboldalinak és alacsonyabb esztétikai értékű populáris irodalomnak, lektúrnek minősítették és betiltották, s a 20. század végére elfeledték. Másrészt a kulturális hagyományból történt kiszorulásukhoz hozzájárulhatott, hogy az első világháború utáni társadalmi és politika helyzetre kortársként reagáló írók műveinek történelemértelmezése és politikai gondolkodása esetenként eltért az elismert férfi irodalmárok és kritikusok nézeteitől, ami már megjelenésükkor megnehezítette ezeknek az alkotásoknak az interpretációját és a művek korabeli jelentőségének felismerését. Ugyanis többükének, így Gulácsy Irén regényének a témája is a Magyarországon a húszas években uralkodó ideológiával, az irredentizmussal

szemben a politikai transzilvanizmus, azaz egy Románián belüli, magyar, román és szász lakosságú, autonóm Erdély elgondolása volt.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában született írók és a lokális identitás

Az első világháborút követő időszakban több olyan, a Magyar Királyság feldarabolása következtében személyes veszteséget szenvedett magyar író működött, akik a közönségsiker mellett a kortárs irodalomkritika megbecsülését is kivívták, elfeledettségük már csak ezért is meglepő. A Horthy-korszakban vélhetően a legismertebbek közé tartozó harminc közül tizenhárman voltak, akiknek szülőhelye az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után az új államokhoz került. Hat-hat íróé Romániához (Alba Nevis [Unger Ilona], Berde Mária, Lux Terka, Ritoók Emma, Szentmihályiné Szabó Mária, Tutsek Anna), illetve Csehszlovákiához (Bródy Lili, Erdős Renée, Kosáryné Réz Lola, Lesznai Anna, Nil [Dapsy Gizella], Reichard Piroska), a '20-as évek elejétől publikáló Gulácsy Irén pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz. A világháború alatt közülük már csak hárman, Berde Mária, Szentmihályiné Szabó Mária és Gulácsy Irén éltek később külföldre került ország rész területén. A legtöbb író belső migráció során a háború vége előtt Budapesten telepedett le. Ők hárman viszont a lokációjukat már korábban megváltoztató íróknél radikálisabb döntés előtt álltak. Gulácsynak, Berdének és az akkor még férjezetlen Szabónak választaniuk kellett, hogy a nemzetállammá vált Magyar Királyságba költöznek-e, vagy az egyik, újonnan létrejött ország immár etnikai kisebbséghez tartozó állampolgáraként megpróbálnak valamelyik hajdani, ám a budapesti centrumtól fokozatosan elszigetelődő regionális kulturális központban boldogulni (Murányi & Szoboszlai 2000, 28).

A Torontál vármegyei Lázárföldpusztán született, Szegeden nevelkedett Gulácsy Irén (1894–1954) a háború kitörésekor telepedett le férjével a partiumi Nagyváradon, onnét 1929-ben Kolozsvárra költözött, majd „repatriált”. Egyelőre nem kellően feltárt életrajza alapján csak valószínűsíthető, hogy 1934-től élt Budapesten, ahol e döntése tragikus következményeként, ötvenegy évesen, a második világháború végén a főváros ostroma során veszítette életét (Láng 1982, 5). A partiumi Bihar vármegyei faluban, az érmelléki Ottományban született, négy osztályt a debreceni Leánynevelő Intézetben végzett Szentmihályiné Szabó Mária (1888–1982) Kolozsváron kezdte írói pályáját, majd 1928-ban az expatriálást választotta, Budapestre költözött. Egyedül a Kolozs megyei Mezőség Kackó községében született Berde Mária (1889–1949) maradt mindvégig Erdélyben – Nagyenyeden, Marosvásárhelyen és Nagyváradon, majd a negyvenes évektől

Kolozsváron –, 1949-ben bekövetkezett haláláig. Egy-egy, felismerhető földrajzi hátterű, a partiumi Érmelléken (Gulácsy és Szentmihályi Szabó), illetve a Mezőségben (Berde) játszódó társadalmi regényben mind a hárman megkísérelték leírni, hogy a trianoni döntés után megváltozott körülmények, a magyart felváltó román politikai és közigazgatási irányítás miként hatottak a tágabb értelemben vett, Partiumot is magában foglaló Erdély vidéken élő lakosságára.

A társadalomtudományi kutatások mai állása szerint az identitás nem az egyénnel született adottság, hanem a történelmi-társadalmi körülmények hatására változó kulturális képződmény. Az egyes személyeknek többféle identitástudata lehet, melyek alapjául az illető neme, kora, etnicitása, társadalomban betöltött szerepe, osztályhelyzete szolgálhat (Pap 2014, 19–20). Az egyénre jellemző lehet kötődése egy földrajzi helyhez vagy régióhoz, azaz lokális identitással is rendelkezhet. Az első világháborút követően Erdélyben működő három magyar írói társadalmi identitástudatának elengedhetetlenül részét képezte a történelmi helyzet következtében saját döntésen alapuló lokális identitásuk.

Amint azt Kimberlé Crenshaw megállapította, az identitások interszekcionalitása, azaz a társadalmi nem, az etnicitás és az osztályhelyzet összekapcsolódása olyan metszéspontot hoz létre, ami jelöli az egyének alárendeltségének és kiszolgáltatottságának előbbi alkotóelemek meghatározta mértékét s ezzel cselekvési lehetőségeit (Crenshaw 1991, 1245). Önéletrajzi vonatkozású, realista regényeikben Gulácsy Irén és Berde Mária szereplőik nemi, életkori, etnikai identitásán, társadalmi hierarchián belüli helyük, osztályhovatartozásuk jellemzőin túl – a térség sajátos helyzetének megfelelően – megképezték azok lokális identitását is. (Szentmihályi Szabó regényének szülőfalujáról mintázott fő helyszíne Debrecentől alig 50 kilométerre keletre fekszik, a szereplők túlnyomó többsége magyar etnikumú, ezért a lokális identitás megjelenítése az ő művére kevésbé jellemző.)

E tanulmány célja, hogy feltárja, a „mindennapi valóság”, a társadalmi folyamatok mimetikus ábrázolásán túl, e komponensek (gender, életkor, osztályhelyzet, etnicitás, lokális identitás) együttes alkalmazása mi módon tette lehetővé annak árnyalt kifejezését is, hogy a romániai magyar kisebbség tagjaként a világháború után kialakult helyzetről *elsőként* regényt író Gulácsy Irén miként vélekedett a kialakult helyzetről, annak okairól, a lehetőségekről és a kívánatos teendőkről.

Történelmi háttér

Gulácsy *Hamusó* című, 1924-ben írt társadalmi regényének megértéséhez, miként a korszakról szóló többi alkotás esetében is, szükséges

a korabeli erdélyi/romániai politikai és történelmi helyzet, a háború végét követően végbemenő társadalmi folyamatok valamelyes ismerete, amivel a két ország közti, a művek megjelenése idején is ellenséges viszony következtében a magyarországi olvasók és kritikusok nem rendelkezhetek kellő mértékben. Ez az ismerethiány hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kortárs hazai irodalmárok egy része csak a magyar etnikumú szereplők ábrázolásának elemzésével foglalkozott, aminek következtében nem ismerte fel a társadalmi regény ideológiai dimenzióit.

A román csapatok még a végleges határok megállapításáról tanácskozó béketárgyalások idején, 1918 végén benyomultak Erdélybe. 1918. december 1-jén a románok Gyulafehérváron megtartott nagygyűlése kimondta Erdély elszakadását a Magyar Királyságtól, december 2-án pedig Erdély, a Bánság és a Partium ideiglenes kormányzati teendőinek ellátására Kormányzótanácsot (Consiliul Dirigent) hoztak létre, amely eleinte Nagyszebenben, majd 1919. december közepétől 1920. április 20-i megszűntéig Kolozsváron működött (Romsics 2018, 135–136; Habor 2018). Megszűnését követően minden hatásköre átkerült a bukaresti központi kormányzathoz (Calcan 2010, 23).

A gyulafehérvári határozattal azonban Erdély sorsa még nem dőlt el. Bár a német Hohenzollern-házból származó I. Ferdinánd román király már 1918. december 24-én dekrétumot adott ki, ami a Kormányzótanács hatáskörét szabályozta, s melyben a legtöbb hatáskört (kül- és hadügyek, pénzügyek stb.) a bukaresti kormánynak tartotta meg, és a Consiliul Dirigente az erdélyi közigazgatást, illetve a választójogi és földreform előkészítését bízta, az erdélyi és magyarországi politikai körök nem tekintették véglegesnek a helyzetet. Az erdélyi románság köréből sem mindenki kívánt a Román Királyság („Regát”) fennhatósága alá kerülni: a gyulafehérvári határozatra válaszul szinte azonnal felvetődött egy önálló erdélyi köztársaság gondolata, ami egy radikális román szociáldemokrata, Gheorghe Avramescu elgondolása volt (Romsics 2018, 146).

A független erdélyi köztársaság tervét 1918 decemberében Károlyi Mihály miniszterelnök ismertette is a minisztertanáccsal, amelynek tagjai azonban még 1919 tavaszáig hittek a magyar integritás megőrzésének lehetőségében (Romsics 2018, 92–93, 137, 146–147). Az erdélyi köztársaság gondolatának elvetését követően, nem egészen egy évvel később, 1919 októberében a Friedrich-kormány Budapesten titkos minisztériumot hozott létre az erdélyi helyzet kezelésére, melynek élén a jövőbeni miniszterelnök, gróf Bethlen István állt. Ő állította össze *Az erdélyi kérdéstről* címmel a párizsi békekonferenciához 1920 januárjában eljuttatott jegyzéket, amely a magyar fél szempontjából két elfogadható megoldást is tartalmazott: egy államjogilag Magyarországhoz tartozó, illetve egy független Erdély létrehozásának koncepcióját (Romsics 2018, 141, 146–147). Közeli munkatársa és biográfusa,

Sebess Dénes, a „titkos erdélyi minisztérium” államtitkára szerint Bethlen erdélyi politikája a magyarság kulturális felsőbbrendűségének hitén alapult. Sebess idéz Bethlen szövegéből:

A román nép sohasem tudott az állami életben nemzeti sajátosságra szert tenni, nem volt képes nemzeti intézményeket teremteni, vagy a nyugati kultúrintézmények átvételével egyidejűleg azokat nemzetivé, egyénivé formálni. [...] hanem csak élt csendesesen a világ folyásától távol állva, mint pásztor- és parasztnép, melyet időről-időre megsarcolt a török, vagy az éppen nyakán ülő saját vajdája. [...] Nem csoda, hogy ily körülmények között a román nép kultúrában hátramaradt, gazdasági fejlettsége csekély és más népekkel élve együtt egy államban, a fejlődés terén azok iramát utolérni a mai napig és még hosszú ideig képes nem volt és nem lesz. (244–246)

Amikor a békekonferencia által végül elutasított, a Consiliul Dirigent működéséről látszólag nem tudó jegyzéket átadták, az erdélyi közigazgatás átszervezése már több mint egy éve folyt: 1918. decemberi megalakulásától kezdve a Iuliu Maniu vezette Kormányzótanács a megszállt megyék élére a magyar főispánok helyére román származású prefektusokat állított, akik a fontosabb pozíciókba szintén román férfiakat neveztek ki. Bár Erdély jogilag még Magyarország része volt, a Kormányzótanács 1919 januárjában és februárjában két dekrétumot adott ki, amelyek előírták, hogy a hivatalban lévő bírácoknak, ügyvédeknek, jegyzőknek, illetve a tanítóknak és tanároknak esküt kell tenniük. A volt magyar állami iskolák tanszemélyzetének előírt, Gulácsy Irén regényében fontos szerepet játszó eskünek a szövege a következő volt:

Én, N.N. hűséget esküszöm I. Ferdinánd román királynak s a Consiliul Dirigentnek, hogy az ország törvényeit és rendeleteit megtartom, feletteseimnek engedelmeskedem, hivatali kötelességeimnek pontosan és lelkiismeretesen teszek eleget, az ország s a polgárok javát előmozdítom s a hivatali titkot megőrzöm, Isten engem úgy segítjen!

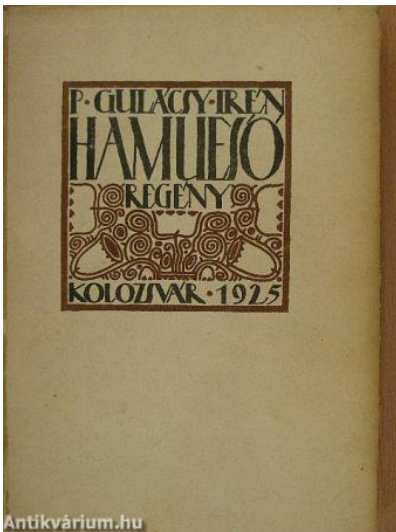
Akik nem tettek esküt, elveszítették az állásukat és nyugdíjjogosultságukat, továbbá semmilyen hivatalt nem kaphattak Románia területén; akik letették, de nem tudtak románul, egy év alatt meg kellett tanulniuk a nyelvet, szóban és írásban (Balogh 1991, 28).

1919. februárban a magyar és szász nagy- és középbirtokosok földjéből – azok egy részének állami tulajdonba vételével – megkezdődött a majdani földreform kisajátításra szánt földjeinek bérbeadása, amelyekre a Kormányzótanács rendelete alapján a háborúban katonaként harcoló, illetve 1918-ban újra behívott (román) férfiak családtagjai voltak jogosultak. A kényszerbérletbe kiosztott földek egy részét a kényszerbérletlők parlagon hagyták, mivel gazdasági munkaeszközeik nem lévén (azok az eredeti

tulajdonosok birtokában maradtak), nem tudták megművelni, minek következtében a tulajdonosoknak járó bérleti díjat sem tudták megfizetni (Kókai 2018, 67).

Ugyanebben az időszakban, a Román Királyságban már korábban bevezetett mintára, a tulajdonnal nem rendelkező zsellérek számára Erdélyben is megkezdtek a bérletközösségek, az ún. obstea-k vagy obște-k létrehozását; a helyi bérletközösség megalapítása körüli korrupció Gulácsy regényében a cselekmény kezdőpontja. Annak megállapításában, majd nyilvántartásában, hogy a közösségileg birtokolt föld vagy erdő területéből mekkora legyen az egyes parasztok részesedése nagy szerepe volt a helység választott bírójának (Vasile).

Maga a földreform a végleges országhatárok kijelölését követően, 1921-től ment végbe. Célja a falusi parasztbirtokok, valamint a községi (közösségi) tulajdonú legelők és erdők növelése volt az Erdélyt magában foglaló Romániában. A Regáltól eltérően Erdélyben a kisajátítás felső határát nem határozták meg; Észak-Erdélyben az 500 holdon felüli magyar birtokok 90%-át, a 100 és 500 hold közöttiekének 80%-át osztották szét. (Venczel 1942, 311; Romsics 2018, 312). A törvény értelmében teljes egészében kisajátították az általános egyházi vagyont, melyből egyházi (templomi) célokra legfeljebb 10 kat. hold mezőgazdasági területet tarthattak meg, valamint államosították az iskolák ingatlanait is.

1. ábra

Gulácsy Irén regényének első kiadása. Az Erdélyi Szépművéses Céh kiadásának borítóját Kós Károly tervezte

Gulácsy Irén *Hamueső* című regényének magyarországi recepciója

„Néhány esztendővel ezelőtt nekünk, fővárosi embereknek, semmit vagy alig valamit mondott az Erdély szó. Egy távoli országrész volt, ahol sokat békétlenkedtek és panaszkodtak az emberek és ahol makacs urak holmi titokzatos nemzeti veszedelmeket emlegettek” – írta az *Új Idők*-ben 1917-ben a lapszerkesztő Herczeg Ferenc az előző évi román támadást követő háborús pusztítást szenvedett Erdély lakosságának megsegítéséért indított mozgalom kezdeményezőjeként (Herczeg 1917, 386). Nem csoda, hogy a szerkesztők a ‘20-as

évek elején a Magyar királyságtól szellemi tekintetben is mindinkább elszakadó Erdély kulturális életének eseményeit még kevésbé tudták követni, így az Erdélyi Szépművészek Céh néven alakult új kolozsvári kiadó és első kiadványa, Gulácsy Irén *Hamueső* című, 1925-ben megjelent regénye is elkerülte a figyelmüket.

A műre Magyarországon a megjelenés évében elsőként Milotay István szélsőjobboldali napilapja, a *Magyarság*, másodikként a liberális szemléletű, modernista *Nyugat* figyelt fel, alig pár hónap különbséggel (1925. jún. 21.; okt. 16.). Az előbbi újság névtelen szerzője, a román szereplőkre szót sem vesztegetve, amiatt méltatta Gulácsyt, „a nagy magyar asszonyt”, amiért „így még meg nem írták a magyar parasztot, ilyen magyarnyelvű, magyar vérségű magyar népet még nem ábrázoltak nekünk” („A mi értékeink” 1925, 9). A *Nyugatban* pedig Schöpflin Aladár, aki leszögezte, hogy „illetlenül keveset tudunk az új határokon túl rekedt magyarokról”, azért találta érdekesnek, mert az olvasó megtudhat valamennyit arról, hogy a fordulat idejében egy román fennhatóság alá került hajdú magyar faluban „Hogy illeszkedett bele a falusi nép az új helyzetbe? Micsoda változások mentek végbe lelkükben, szociális és gazdasági helyzetükben? Egyének sorsa hogy alakult át a közsors nagy átformálódásában?” (Schöpflin 1925)

Miután a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadáspolitikáját meghatározó Wolfner József úgy döntött, hogy Gulácsynak az ország széteséséhez vezető mohácsi csata okait és következményeit taglaló *Fekete vőlegények* című történelmi regényét 1927-ben megjelenteti (Gulácsy 1929, 674), s a mű az olvasók és kritikusok köreiből egyaránt váratlanul nagy sikert aratott, a kiadóvállalat irodalmi-kulturális hetilapja, az *Új Idők* is az író korábbi regényeinek népszerűsítésébe kezdett. Sőt, a folyóirat Gulácsy magyar irodalmi kánonba bevonásának fő orgánusává vált. Az első megjelenés létezéséről hallgatva, Singer és Wolfner újra kiadta a *Hamuesőt*, az *Új Idők* „A szerkesztő üzenetei” rovatban kijelentette, hogy a *Fekete vőlegények*nél jobban szereti Gulácsy Irén „új társadalmi regényét”, bár indoklás nélkül hagyta, hogy miért (*Új Idők* 1928, 122), és a lap felkérte a neves irodalomtörténész Voinovich Gézát, az MTA tagját, hogy külön írást szenteljen a könyvnek. Gulácsy elbeszéléseit korábban is közölték (a legelső a „Vén kutya” című novella volt 1922-ben), de 1930-tól az írónt már a főmunkatársak közé sorolták, ugyanazon év végén *Pax vobis* című regényét az egyébként a szépirodalmi művek közlésére szánt első oldalon magasztalták (*Új Idők* 1930, 753). Új elbeszéléseinek és készülő regényei részleteinek közlésén kívül a lapban a második világháború végéig számos, az írónt ábrázoló fényképpel illusztrált cikkben méltatták művészetét, rendkívüli megbecsülésük jeleként 1941-ben még az egyik címlapra is felkerült a fotója. Mindazonáltal soha nem felejtették el annak hangsúlyozását, hogy a „jól író írónt” esete páratlan

kivétel: „Gulácsy Irén írásművészete nem asszonyi művészet. Stílusa nem női stílus” (Brandenstein et al. 1941, 538).

Mivel a szexualitás ábrázolását a korabeli kritika a (női) lektúr sajátosságának tekintette, mely téma a *Hamueső* cselekményének előremozdító eleme, a mű kanonizálására törekvő Voinovich szükségét érezte, hogy Gulácsyt e tekintetben is megvédje: „Nőírók gyakran esnek abba a hibába, hogy erő dolgában versenyre akarván kelni a férfiakkal, nem kerülnek, sőt keresik az erotikus jeleneteket. Itt ez nem betét, hanem hozzátartozik az egésznek hangszereléséhez.” (Voinovich 1928, 628). Az *Új Idők* Gulácsyt népszerűsítő tevékenysége annyiban sikeres volt, hogy bár a könyveit a szocialista korszakban nem adhatták ki, a neve nem merült feledésbe, és az 1980-as évek közepén a nőírók közül az ő regényeinek kiadásával kezdődött a kultúrpolitikai enyhülés. Ám legismertebb műve máig a Horthy-korszak hivatalos ideológiájához az Erdélyben írt *Hamueső*nél jobban idomuló *Fekete vőlegények* maradt.

2. ábra

Gulácsy Irén fényképe az *Új Idők* 1941. évi 24. számának címlapján

Interszekcionalitás és lokális identitás a *Hamueső* című regényben

A *Hamueső* cselekménye az első világháború elvesztését követő időszakban, valamikor 1919 vagy 1920 tavaszán kezdődik az érmelléki (partiumi) fiktív Csákán községben, és 1923 karácsonyán zárul. (A kezdő időpontra az utal, hogy a tanítónő szereplő már letette a Consiliul Dirigent előtt az esküt, és lejben várja a fizetését; lezárulásának évére pedig egy általa felolvasott, a Tutanhamon sírját felfedező Lord Carnarvon haláláról beszámoló újságcikk.) A regény a közigazgatás román átszervezése és a földbérletek létrehozása idején mutatja be a falu lakosságának tragédiákhoz vezető történetét, de a romlás eredője a világháborúnál korábbi: a magyar mentalitásra jellemző megosztottság és a másokkal, a Másikkal szembeni intolerancia. Csákán őslakói marhatartó protestáns szabad hajdúk, akik hajdan nem voltak hajlandók a katolikus papi birtokon dolgozni, ezért az egyház a Dunántúlról hozatott katolikus jobbágyokat. A két közösség képtelen az együttműködésre, évszázadok óta tart a gyűlölködés, még a földtulajdonos hajdúk fehér, a bérért dolgozó „pápasták” tarka szarvasmarháit is külön

legelőre járatták. A község bírái a hajdú Viharfúvó Bass családból kerülnek ki, ám a főhős apja, kálvinista hajdú létére, katolikus lányt vesz feleségül. Tettéért büntetés jár: „felemás, zabimagyar, pápistakeverék” fiát nem fogadja be a falu (Gulácsy 1990, 61¹). A kiközösített Bass Menyhértet még iskolába is máshová kell járattani – a valóságban is létező – nyolc osztályos Bihar megyei Belényesi Görögkatolikus Líceumba, ahol a diákoknak a latin helyett a román nyelvet tanították. Az intoleráns csákáni őslakók a hagyományt megszakítva új bírót is egy másik hajdú családból választanak, akinek egyetlen lányát, Dombi Veront a megalázott, becsvágyó Menyhért az apa tiltása ellenére feleségül veszi. Menyhért él a világháborús bukást követő kaotikus helyzetből adódó lehetőséggel, Belényesen megszerzett román nyelvtudásával először csak tolmácsol a falu nemrég érkezett új vezetőinek, majd elfogadja, hogy választási csalással őt tegyék meg bírónak. A korrupt cselekedet tudomásulvételével megkezdődik végső bukásához vezető vesszőfutása, de tragédiáját nem a román szereplők rosszakarásának köszönheti, hanem a falubeliek kirekesztő magatartásának következtében kialakult személyiségi problémáinak, bizonyítási vágyának, valamint a középkorra emlékeztetően elmaradott, patriarchális férfi-nő kapcsolatnak, amelynek következtében a hozzá tartozó nők sem tudnak rajta segíteni.

Még első, erdélyi megjelenését követően, 1927-ben, a betiltott polgári radikális társadalomtudományi folyóirat, a *Huszádik Század* helyébe lépő *Századunk* figyelt fel arra, hogy a *Hamus*-ben nem egyszerűen magyar és román szereplők vannak. A „Könyvismertetések és bírálatok” rovatban a Gulácsy tehetségét felfedező Benedek Elek fia, Benedek Marcell kiemelte, hogy:

Alakjai, magyarok és románok, nemcsak nagy erővel vannak szoborrá gyúrva, de ábrázolásuk őszintesége is tiszteletet érdemel. A „regátbeli” román tisztviselőnek és familiájának típusa az erdélyi románság körében is idegen, ellenszenves. Ezt a típust állítja szembe az új viszonylatoktól fejbekólintott magyarság jól meglátott alakjaival: a dacos ellenszegülővel, a hiúságból alkalmazkodóval, a kényszerűségből alkalmazkodni próbálóval. (130)

A Singer és Wolfner-féle első magyarországi kiadás megjelenése után 1928-ban az irodalmár és hajdani politikus (pénzügyminiszter) Hegedüs Lóránt a Horthy-rendszert támogató, irredenta *Pesti Hírlap*-ban ugyancsak megjegyezte, hogy „magyarok és románok egyaránt jók és rosszak benne” (12). Altalában véve azonban Magyarországon a hatalmas terület- és

¹ A továbbiakban a szövegben zárójelben ennek az 1990. évi kiadásnak az oldalszámait szerepelnek.

népességvesztés okozta trauma a progresszivitás ellenében hatott, mintegy „megbéklyózta a politikai gondolkodást” (Zeidler 2002, 82). A kortárs hazai kritikusok többsége számára ezért nem vált nyilvánvalóvá, hogy létezhet egy olyan olvasat is, ami szerint a regény témája a magyarországi két világháború közti domináns ideológiával, az irredentizmussal szemben a politikai transzilvanizmus. Pedig Gulácsy pár évvel a trianoni döntést követően írt regénye a Románián belüli, a magyar, román és szász lakosság egyenrangúságán alapuló autonóm Erdély létrehozásának igényét jelentette meg. Annak kijelentéséig, hogy „Gulácsy regénye »magyarpárti« értelemben transzilvanista; a kisebbségi sorsban egységbe kovácsolódó magyar falu az eszményképe”, Láng Gusztávnak a kolozsvári *Utunk* című folyóiratban 1982-ben megjelent írásáig kellett várni (6).

Ennek az építész és író Kós Károly nevéhez fűződő, a békés együttélésen alapuló transzilvanista ideológiának a közvetítése érdekében a *Hamuső* negatív román szereplői a Román Királyságból származnak, a rendet helyreállító pozitív hős, a prefektus viszont erdélyi román férfi. (Kós transzilvanizmusáról ld. Láng 1973.) Gulácsy a transzilvanizmus eszméjének kifejezéséhez az irodalmi onomasztika módszerét is felhasználta. A fiktív névadás, illetőleg a tulajdonnevek „eltitkolása”, valamint a szereplőkhöz köthető fiktív vagy éppen valóságos lokációk jelölése, esetleg látszólagos elhallgatása az olvasókban olyan külső asszociációkat keltettek, melyek alkalmasak voltak az ideológiai meggyőződés befolyásolására (Tóth 2014, 58). A meghatározó regáti román – erdélyi román szembeállítás ellenére Gulácsy a névhasználattal, illetve a megnevezés hiányával, valamint a szereplők pontos lokális identitásának homályban hagyásával igyekezett az etnikai előítéleteket tompítani, s azt a toleráns nézetet erősíteni, hogy a helyes vagy helytelen cselekedetek nem népcsoportokhoz, hanem egyénekhez köthetők.

A narrátor a törvénytelenések elkövetését leginkább ösztönző hivatalnokot mindig csak mint jegyzőt említi. Őt a húga némelykor Fánikának szólítja (41), amiből az erdélyi olvasók sejtették, hogy a férfi keresztnéve esetleg a Ștefanból képzett Fănică, ám a románul nem tudó magyarországiak zavarónak találhatták, mivel a Fáni a Stefánia és Franciska női nevek becéző formája. A jegyző háztartásában élő anyja és húga számos országban népszerű nevet viselnek: Irma, Thea, így származásukat sem a román, sem más délkelet-európai etnikumhoz nem lehet kötni. A jegyző barátjának, az ugyancsak az új hatalmat képviselő postamesternek és feleségének etnikai hovatartozása is rejtve marad: a férfit Ivánnak hívják, a felesége Lilly. Utóbbi azzal kedveskedik/dicsekszik, hogy félig magyar, mert az apja „szegedi hajós” volt. „Szegedtől Galațig [sic] járt, Bukarestben szerette meg a mamát. Én már ott születtem” – magyarázza, bár a lokális identitását felfedni szánt kijelentése némi humorral/iróniával is értelmezhető: apját azért mondja szegedinek, mert

a munkája során Szegeden is megfordult. Szegeden azonban a Tisza folyik, a ma Szerbiához tartozó vajdasági Titelnél ömlik a Dunába, Galațiig a Dunán lehet eljutni, Lilly tehát apai ágon akár szerb származású is lehet (86). A jegyző „bonorumdirekcióval”, jószágigazgatással megbízott állítólagos sógorának – aki húgának, Theának csak a vőlegénye – lokális identitása ugyancsak homályos (87). A narrátor utal rá, hogy a beazonosíthatatlan eredetű keresztnéven szólított Gyorgye (románul George/Gheorghe, törökül és örményül George, szerbül Ђорђе, ukránul és bolgárul Джордж, görögül Γεωργίου/Georgiou) régebben dobrudzsai vámtisztviselő volt, tehát bármelyik fenti regáti etnikum tagja lehet. A vezetékneve, Marcopol, a modern román állam kultúráját megalapozó görög származású fanarióta ősökre utal (Borsi-Kálmán). Gyorgye azonban nem ortodox kereszténynek, hanem a többiek mulattatására tréfából muszlimnak vallja magát. A Partiumból a vegyes – szerb, román, bolgár, török – lakosságú Nisbe távozik, a mohamedán hitre „valóban áttért” marhakereskedő „nagybácsijához” (197). Rádásul beszédébe török, szerb és szláv eredetű szavakat kever, például a több szláv nyelvben (orosz, szlovák, lengyel) is használatos, ‘így’ jelentésű „tak” határozószói mutató névmást (88, 44). Nyelvhasználata további akadály a etnikumokhoz kapcsolódó sztereotípiák előítéletté formálásának.

A transzilvanizmus témájából következik, hogy az író a vétkeseket a törvény nevében felelősségre vonó prefektust lokális identitásának a többiekénél pontosabb meghatározásával köti Erdélyhez. Ő Menyhért iskolatársa volt a belényesi líceumban, ahol vélhetően román etnikai hovatartozása miatt hátrányt szenvedett. A „román” szó itt sem szerepel, diákként a „fajtájáért” áll ki, rádásul alakja kereszt- és vezetéknev nélküli, mely névtelenség az olvasóban semmiféle külső asszociációt nem kelthet (Tóth 2014, 58). A prefektus a regény cselekménye idején is fellép az idegengyűlölet ellen, amikor az nem az erdélyi románok, hanem a magyar kisebbség ellen irányul (207). A szereplők közti alábbi párbeszéd alátámasztja, hogy a regény fontos tartalmi eleme a regátiak és az általuk regionalistának (az autonómia képviselőinek) nevezett erdélyi románság közti, az Erdély feletti fennhatóság megszerzéséért folytatott küzdelem.

A községházára beköltözött jegyzőéknél mulatnak a falu új elöljárói és családtagjaik, s a vendégnek elhívott Bass Menyhért. A nyájas és mindig segítőkésznek mutatkozó, később házasságszedelgő szélhámosnak bizonyuló Gyorgye figyelmezteti őket, hogy baj lesz. A parasztok ugyanis rájöttek, hogy a jegyző és társai ahelyett, hogy a régi tulajdonosoktól elvett, még szét nem osztott földbirtokot egy obštének, azaz bérletközösségnek juttatnák, a termőföldet maguknak tartják meg, miközben őket, a valóban jogosultakat kihagyják, és az elégedetlenkedők a prefektushoz készülnek. Bass azzal

nyugtatja társait, hogy könnyen maguk mellé tudja állítani a prefektust, aki „kisiskoláspajtása” volt valaha:

[Bass] Hangját már meggyőződés mélyítette komolyra. Pártolólág tette kezét Gyorgye kezére. Az elbiggyesztette száját.

– Mohamed nagy próféta, de a prefektus még nagyobb ördög! Tak.

A nőkből is kikíváncozott az újságokból szopogatott politika. A háziasszony [Irma] tudálékosan mondta:

– Igen. Regionalista! Az idevaló mind nagy ördög. Ezek itt nem olyan világfiak, mint nálunk. Ezek csak dörmögni tudnak.

– Mi megértjük egymást – vont vállat Bass Menyhért. (88)

A prefektus a parasztok érdekeit képviseli, ám a Consiliul Dirigent által az erdélyi közigazgatás átszervezésére a Román Királyságból oda irányított szereplők sem egyértelműen negatív figurák. Amint azt Schöpflin, egyedülként, már 1925-ben megállapította a *Nyugatban*: „Ezek az új urak: A Romániából idekerült fiatal jegyző, nem is gonosz, csak teljesen léha és felelősségérzés nélküli fiatalember és környezete, amely ugyanazon vágású, mint ő” (Schöpflin 1925). A feladat nagyságához kora miatt is éretlen jegyző, a rokonai és vendégei vidámak, fesztelenek, hangosak, s szinte mindnyájan nyíltak és barátságosak – nyilvánvaló, hogy az erdélyiétől eltérő, bizánci majd oszmán török hatást tükröző délkelet-európai kulturális hagyományokat és mentalitást képviselnek. Gulácsy pár mondatban képes e különbözőséget vonzónak, mégsem utánzásra méltónak ábrázolni. A községháza egyik hivatali helyiségébe, ahol a parasztoktól a jegyző parancsára az előírtnál korábban beszédett földbérleti díj visszafizetéséről folyik feszült vita, váratlanul megjelenik a hivatalnok hűga:

Kemény lökéssel pattant be az ajtó. Tizennyolc-húsz éves lány penderedett be rajta. Hosszú, fiús testén szivárványszínű, félig fátyol-, félig szövetruhát viselt, melyen aranyhímzések és ételpecsétek tarkálltak vegyesen. Finom szabású, barna arcoskájá, villogó fényű fekete szemei különös bájjal váltak ki a silány keretből. Sovány kezeiben párologó süttöt szorongatott [benne húsos rétes]. Kárminnal kirajzolt szája harminckét egérfoggal kacagott vissza a becsapott ajtóra. (41)

A jegyzőék mulatozások során mutatott magatartásának leírása érzékletesen jeleníti meg, hogy a délies-keleties életvitel esetében más a férfiak és nők kapcsolatának szabályrendszere, ezzel összefüggésben más kulturális funkciót tölt be a család, mint a partiumi magyar faluéban. A regényben a község új urainak és hozzátartozóiknak a család érzelmi biztonságot nyújt, míg a csákániaiak esetében társadalmi státust jelöl, tehát a családtagok szempontjából nem feltétlenül oltalmazó. Menyhért azért veszi feleségül a bíró

lányát, hogy a hajdúk végre befogadják, s felemelkedése által kárpótolja magát a származása miatt elszenvedett kirekesztésért. A falu hajdani választott vezetőjének lányával kötött házassága és a kemény munkavégzés eleinte valóban tekintélyt biztosít neki.

Gulácsy ábrázolásában a Mezőségben a család legfontosabb funkciója és értékmérője a közös munka. A fiktív partiumi községben a szabad (saját földdel rendelkező) hajdúk alkotják a domináns csoportot, ennek ellenére a polgárosodásnak nincs nyoma, a feudalizmus patriarchális normarendszere érvényesül, amely meghatározza a férfiak és nők kapcsolatát is. Bassné Veron társadalmi megítélése, mint módos gazdafeleségé kedvező ugyan, de férjének minden tekintetben alárendelt, a családot érintő döntésekre semmi befolyása nincs. Menyhért tulajdonának tekinti a feleségét – „úgy nézett rá, mint a legféltebb tájékpipájára, mint rangjelző és tekintélyadó birtokra szokás” (59). Amikor Veronnak elege lesz a házasságából, aminek fő oka bíróhoz méltatlan korrupt magatartása, csak apjához tud menekülni, aki éppúgy ura és parancsolójaként viselkedik, mint korábban Menyhért. Sőt, Dombi István a felnőtt lányát még jobban kizsákmányolja: fölmond szolgálójának, és Veronnal végezteti el a munkát. Saját életvezetését, a szexuális önrendelkezés jogát tekintve Bassné kevésbé szabad, mint az egyedül élő Panni nevű fiatal parasztasszony, akit a falubeliek eltűrnek ugyan, mert házas, de le is nézik, „amerikás menyecskének” hívják, mert férje, jobb megélhetés reményében kivándorolt Amerikába (58). Panni legalább a teste felett rendelkezik: a közösség által rossz néven vett, hallgatólagosan mégis elnézett viszonyt kezdeményez a jó kiállítású Bass bíróval. Mindazonáltal Panni viszonylagos szabadsága megtévesztő; tűrni kénytelen szeretője a normák szerint férfiasnak minősülő brutalitását, aki „[e]lkapta a menyecske tarkóját, és nyakánál fogva, mint valami macskakölyket rántotta magához” (63), s amikor a férfi szakít vele:

A két acélmarok ráfeszült a hajladozó fehér nyakra. Mint hullott patkányt vitte, rázta Bass Menyhért a kapuig a visító némbert. Ott lecsöppentette. Megemelte két csizmás lábát s kirúgott vele, hogy a kérértlen vendég orrával érkezett az utcára. (130)

Bass a feleségét is veri. Miután borospincéjükben Veron, egészen kivételesen, visszautasítja szexuális közeledését, amire feleségi kötelességként tekint, de az aktus közben általában gondolatban „leltárt tartott a másnapi munka fölött”. Ellenkezésén feldühödött férje bántalmazni kezdi: „Menyhért egyszerre eleresztette az asszonyt. Ellökte, majd újból megkapta. Verte gerendához, verte a hordó oldalához, a küszöb fájához, ahol csak érte” (59, 63). Veronnak nincs „szexiszonya”, mint Németh László hősnőinek; a szeretkezések iránti közömbössége a férjének való teljes kiszolgáltatottságából

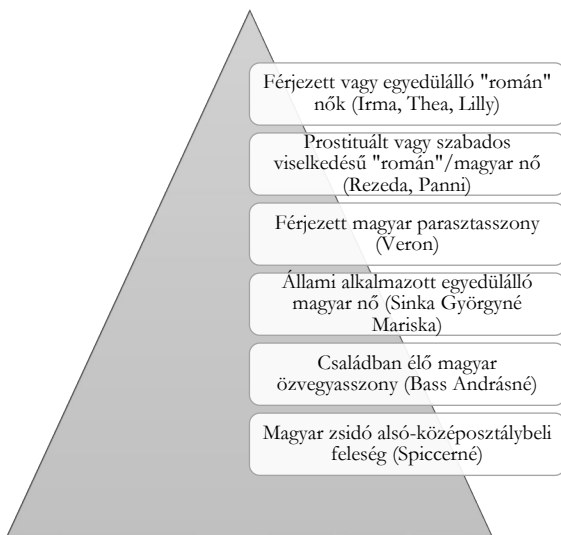
fakad, melynek következtében nem tudatosul benne, hogy nőként neki is lehetnének vágyai. Testi kapcsolatuk ábrázolása, akárcsak Bass szexuális magatartásáé, Jolanta Jastrzębska és Kemenes Géfin László megfogalmazásával élve „a patriarchális, derridai szóval logocentrikus világnézet különösen torz magyar válfajának” példái (1998, 187), s Gulácsy korai korszaka társadalomkritikájának építőkövei.

A nehéz fizikai feladatok elosztására összpontosító Basséknál Menyhért az anyagi javak előállításában már részt nem vevő, hajlott korú anyja felesleges teher, aki kénytelen meghúzni magát, és enni is csak akkor ehet, amikor kap. Vele még a menyé is gorombán bánik.

Veron nem tűrt senkit maga körött főzés idején. Legkevésbé az anyósát. – Az ilyen vénasszony már teli van gilvával, tisztátalanságokkal! Hozzá belenyúl mindenbe, amit keze ügyébe kap – szokta mondani. (64)

Interszekcionális perspektívából a háború előtti időkben a falusi közösségben idős, eltartott magyar özvegyasszonyként Bass Menyhért anyjának a társadalmi presztízse lett volna a legalacsonyabb. A történelmi helyzet következtében azonban az egyedülálló, családtalan, állami alkalmazott magyar nők nála is kiszolgáltatottabbá váltak. A megözvegyült, Benedek Marcell kifejezésével „kényszerűségből alkalmazkodni próbáló” tanítónő, Sinka Györgyné Mariska hiába teszi le az esküt Ferdinánd királyra és a Kormányzótanácsra, a nyelvvizsgán elbukik, így állás és fizetés nélkül marad, nyomorúságos jövő várna rá, amitől halála menti meg. A mű magyar női szereplői közül az alsó-középosztálybeli, idősödő zsidó kereskedő feleségének a helyzete a legkedvezőbb. Bár csak egyetlen jelenetben bukkan fel, annak alapján Spiccer Mendelné egyenrangú fél a házasságában, akivel a férje tisztelettel bánik, s bevonja döntéseibe.

A jegyző városi, egyes utalások alapján bukaresti élethez és szórakozáshoz szokott anyja és húga számára természetes, hogy a fiatal férfi az állami fizetésből eltartja őket, amit Fánika is magától értetődőnek vesz. Bár a család női tagjai anyagilag a családfőtől függenek, ezek a nők bármilyen kérdésben szabadon véleményt formálhatnak (104, 106). Még a szexualitásról is nyíltabban beszélhetnek: „A csókból sohase elég” (87) – jelenti ki a jegyző még csak menyasszony húga. Irmának, Theának, Lilly-nek a családban egészében véve kevésbé alárendelt a szerepe, mint a magyar parasztasszonyoké, mert a férfiak tisztelik a nőiségüket. A női kiszolgáltatottság mértékét tekintve, a férfiktól való egzisztenciális függést, illetve az önálló cselekvési szabadságot, az emberi szabadságjogok részét képező egyéni szexuális önrendelkezést is ideértve, a regény szereplői közül az új, idegenből érkezett elit női tagjainak a pozíciója a legkedvezőbb.

3. ábra

A női szereplők kiszolgáltatottsága – a piramis alján a legkiszolgáltatottabb csoport

a parasztek olvasóköreinek helyt adó nagyvendéglőből bukaresti mintára átalakított ivó egy prostitúció céljára szolgáló különszobájában „praktizáló” titokzatos, izgató szépségű prostituált karjaiban köt ki. A nő, akit kiejthetetlennek tartott idegen hangzású neve miatt a falusiak Rezedának neveznek el (tehát az etnikai identitása neki is rejtve marad), s egyszerre csodálnak és félnek, szexuális vonzerejénél fogva hatalmában tartja a helyi férfiakat. Etnikumuk és lokális gyökereik ismeretlensége ellenére, vagy éppen azért, a felbomlóban lévő erkölcsi értékrendű Csákánban interszekcionális perspektívából nézve előnyösebb helyzetben van az ottani férjes magyar asszonyoknál. Bár romlott nő, önálló egzisztencia, aki a fizető kuncaftok kiszolgáltatásán túl a testével szabadon rendelkezik – Pannihoz hasonlóan ő maga dönt arról, a saját élvezetére kit választ (nem fizető) szexuális partnerének (nincs futtatója). Az ő választása is Menyhéltre esik, aki ugyanolyan brutálisan bánik vele, mint Veronnal és Pannival: „És egy rántással fölkapta a lányt, mint valami csonttörő bárdot. [...] Menyhért megállt az üres szobában keményen. Fél marokra fogta, kitartotta, majd lecsapta a lányt a deszkapadra” (155–156).

Bass brutalitása patriarchális felsőbbrendűségét hivatott jelezni; erőszakossága csak fokozódik, amint megérzi a falubeliek néma megvetését, akik azért haragszanak rá, mert megszegte a kötelességét, a közösség érdekeinek képviselőjét. Ebben a férfiak patriarchális uralmán alapuló rendszerben anyja szinte semmi joggal nem rendelkezik. Menyhértet, bár tisztában van vele, hogy az rossz útra tért, nem meri figyelmeztetni. A bírót az új eljárók

A nehezen megszerzett társadalmi presztízsét fokozatosan elvesztő Bass Menyhért erkölcsi értékrendjét a szexualitás szabályait illetően is megingatják a község új elöljárói, akik csúfolódnak rajta, mivel eleinte helyteleníti a házasságon kívül folytatott viszonyt (51). A Veron elhídegetéséről és megvetéséről önkontrollját veszti, a normákat tekintve elbizonytalanodott férfi először Pannival csalja meg a feleségét, majd a korábban

biztatására aláír egy feljelentő levelet a leváltott jegyző, Südy Sándor ellen. Bass a szegény zsellérek érdekeit képviselő, számukra szövetkezetet alapító, nekik olvasókört szervező Südyre mindig is irigykedett, de feltámad a lelkiismerete és megerősítést szeretne kapni az anyjától, hogy az idős férfi tényleg a parasztok lázítója volt-e:

Az öreg motyogott, mint aki magával vitázik. Félénk szemei oldalról figyelték a fiát. A hold még nem bújt ki, a homályban nem sokat látott belőle. De kegyelemkenyéren rágódó ösztöne pápaszem nélkül is hamar tájékozódott. Abból, hogy Menyhért szót vet neki, hogy kérdésre méltatja, megsejtette, hogy baja lehet ennek az ő nagyember fiának amazzal!

– Az, fiam? Az ojjan megátalkodott, fiam, hogy ne tovább! Már fiatalnak is ojjan volt! (91)

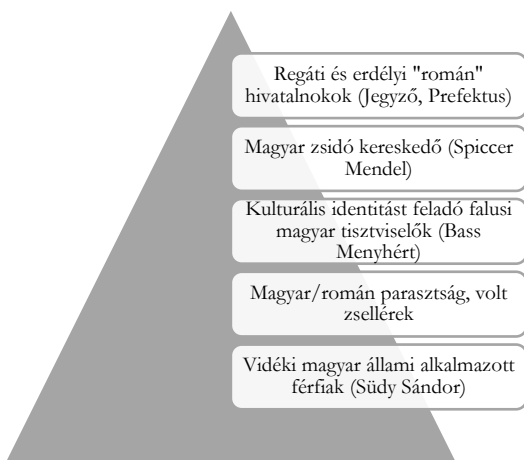
Felesége folytonos célzásokkal próbálja rábírní, hogy bíróként álljon ki a közösségéért, ne magának és cinkosainak tartsa meg az obšte földjeit, de mint az ő akarata alá rendelt asszonyra, nem hallgat rá. Végül mégis Veron mondja ki a falu ítéletét, de már túl késő:

– Nézze ezt a bitanggá fajzott falut! – kiáltotta szilajan. – Szodoma-Gomora! Ki tette azzá? Ki mutatott nekik példát a rosszra? Nézze meg a kifestett lányokat, akik az utcasarkon állnak össze akárkivel egy garasért! [...] Ki itt az első botránkoztató? Ki csinált boltot a tisztességből? A bíró! A bíró! A bíró! (143–144)

A Benedek Marcell kifejezésével „hiúságból alkalmazkodó” Bass Menyhért önként hódol be az új előjáróknak, holott az exjegyzővel és a prefektussal szövetkezhetett volna a falu felemeléséért. Nála kevésbé kiszolgáltatott a regény anyagilag a hatalomtól független zsidó kereskedője, aki az új helyzetre reflektálni nem képes Bassal szemben tudatosan a magyar identitást választja, és anyagi segítséget nyújtva próbálja enyhíteni a bíró és társai által a lakosságnak okozott károkat. Spiccer „a dacos ellenszegülő” Südy megmentése érdekében, aki nem volt hajlandó esküt tenni, s így elveszítette a nyugdíjjogosultságát és nyomorog, először a jegyzőhöz fordul támogatásért, majd a vagyonos hajdú gazda Dombihoz és a helyi paphoz, ám hiába – e cselekménysor ismételten ráirányítja az olvasó figyelmét, hogy ez a közösség még a bajban sem képes összefogni. Az apja magatartását elítélő Bass Lajoson kívül csak Spiccer az, aki saját vagyonából áldoz, hogy Südy és tanítónő főbérője legalább karácsonykor ne éhezzenek és fázzanak. Nem mellékes, hogy Spiccet az író akkor jeleníti meg egyértelműen pozitív figuraként, amikor Magyarországon a numerus clausus-törvény már életbe lépett, illetve a kolozsvári történész Gidó Attila megfogalmazásában „a román hatalom nem gördített akadályokat a magyar anyanyelvű zsidóság magyarságról való leválása

elé, sőt egy 1924-es törvény megtiltotta számukra, hogy zsidó és román iskolákon kívül más tannyelvű intézményeket látogassanak” (Gidó 2014, 5).

Interszekcionális megközelítésből az új viszonyok közepette a férfiak közül nem a korábban a földesuruknak alárendelt nincstelen zsellérek a

4. ábra

A férfi szereplők kiszolgáltatottsága

legkiszolgáltatottabbak, hanem az állami alkalmazás lehetőségét és nyugdíját elveszítő, családtalan magyar tisztviselő, Südy, akinek élete tragikus véget ér.

Bass Menyhért, Südy Sándor és Mariska szörnyű halála a határon túli viszonyokat nem ismerő olvasók számára drámai erővel mutatta be, hogy az első világháború után kialakult helyzet következtében milyen hamar – még a trianoni béke ratifikálása előtt – elkezdődött,

és milyen hatékonyan ment végbe az erdélyi magyar állami tisztviselői réteg, az alsó középosztály eróziója. Mindazonáltal Gulácsy a pusztulás közvetlen előzményével, az első világháborús részvétellel, illetve vereséggel kapcsolatos felelősség kérdését csak érinti. Halála előtt a volt jegyző részben azzal magyarázza Mariskának Erdély Romániához csatolását, hogy a párizsi békekonferenciára a veszteseket nem hívták meg:

Míg szanaszéjjel a világban, Párizsban, Londonban, Genfben, Hágában, meg mit tudom én, hol mindenütt, folyvást beszéltek és csak beszéltek az emberek, hallgattam eleget. Pedig rólam beszéltek és magáról Mariska! Sine nos de nobis! [„Nélkülünk, rólunk!”, latin] A mi sorsunkról, anélkül, hogy megkérdeztek volna. (191)

Másrészt azonban a világháborút természeti katasztrófának írja le, aminek bekövetkezte, jellegéből adódóan, kivédhetetlen és sorszerű, s ugyan a ’bűnös’ szó is szerepel, a szövegből nem világos, hogy általában az emberiségre vonatkoztatott hagyományos bűnös-ártatlan bináris oppozícióra utal, vagy konkrétan azokra a személyekre, akik felelősek a történelmi kataklizmáért: „A világegés tűzijátékából nekünk ez a szerep maradt. Mikor a lángok felágaskodtak, éhes nyelvük elfalt előlünk mindent. Fölfalta mindazt, ami a tegnapé volt, és a bűnöst éppen úgy, mint az ártatlant” (191).

A csákániakat sújtó tragikus események ellenére a regény befejezése – amire a könyv utolsó oldalán álló keltezés szerint Nagyváradon került sor, 1924. november hó 26-án – óvatos optimizmust sugall. A lakosság jövőjének érdekében a község makulátlan viselkedésű magyar képviselői, Spiccer és Bass Menyhért józan belátásból románul tanuló fia, összefognak a román prefektussal és az „öreges, nyílt arcú”, ezúttal is ismeretlen lokális identitású, névtelen új jegyzővel (241).

Gulácsy Irénnek az *Új Idők*ben az előző két évben publikált cikkeit és karcolatait tartalmazó, 1940-ben, már a második bécsi döntés után megjelent, *Erdély jogán* című kötete arról tanúskodik, hogy az erdélyi magyarság körülményeinek romlását látva az író, akárcsak az elképzelés „atyja”, Kós Károly, a harmincas évekre eltávolodott a politikai transzilvanizmustól. Úgy vélte, Észak-Erdély visszakerülése végleges, és bízott benne, hogy „gyakorlati, államalkotó hajlama azonnal megtalálja szerepét a magyar közösségben”. Állandó jelzővel hálálta meg annak, akinek Erdély visszacsatolását tulajdonította, s akit a kötetben „Országnagyobbító Horthy Miklós” néven illetett (131, 167, 170–171).

Felhasznált irodalom

„A mi értékeink”. 1925. *Magyarság* (6): 137: 9.

Balogh, Júlia. 1991. „Hűségeskü.” *História* (13) 2–3: 28.

Bartha, Ákos. 2012. „A két világháború közti román földbirtokrendezés.” *Korunk* (23) 6: 83–88.

Benedek, Marcell. 1927. „Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványai.” *Századunk* (2) 2: 128–131.

Bíró-Balogh, Tamás. 2009. „[A Vésző Magyarország második kiadása: Kosztolányi jelentősen átdolgozott irredenta antológiája.](#)” In Dobos István & Bene Sándor (szerk). *A magyarságtudományok önértelmezései. A doktoriiskolák II. nemzetközi konferenciája*, Budapest, 2008. augusztus 22–24. Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság.

Borsi-Kálmán, Béla. 1992. „[A román reformnemzedék bölcsőjénél.](#)” *Látó* (3) 5: 76–95.

Brandenstein, Béla et al. 1941. „Gulácsy Irén. A Kazinczy-érem odaítélésére kiküldött székesfővárosi bizottság jelentésének tükrében.” *Új Idők* (47) 44: 537–538.

- Calcan, Gheorge. 2010. „The Administrative Unification of the Completed Romania. The Stages of the Administrative Integration of Transylvania, 1918–1925.” *Transylvanian Review of Administrative Sciences* (6) 30: 23.
- Crenshaw, Kimberlé. 1991. „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color.” *Stanford Law Review* (43) 6: 1241–1299.
- Gidó, Attila. 2014. „[Az erdélyi zsidó identitások Nagyromániában 1918–1940.](#)” In: *Identitás, nemzet, nemzetpolitika*. 2012. október 2–4., Csíkszereda.
- Gulácsy, Irén, P. 1929. „Amíg egy regény eljut a Péczely-díjig.” *Új Idők* (35) 22: 673–674.
- Gulácsy, Irén. 1940. *Erdély jogán és más dolgok. Cikkekek, karcolatok*. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.
- Gulácsy, Irén. 1990. *Hamueső*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Hegedűs, Lóránt. 1928. „P. Gulácsy Irén új regénye: Hamueső.” *Pesti Hírlap* (50) 11: 12.
- Habor, Oana. 2018. „[Rolul Consiliului Dirigent.](#)” *Făclia de Chuj* 19 aprilie.
- Herczeg, Ferenc. 1917. „Erdélyért!” *Új Idők* (23) 17: 386–387.
- Jastrzębska, Jolanta – Kemenes Géfin László. 1998. *Erotika a huszadik századi magyar regényben 1911-1947*. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Kókai, Sándor. 2018. „A magyarság helyzete Román-Bánságban a két világháború között.” *Közép-Európai Közlemények* (11) 1: 63–74.
- Kosztá, István. 2010. *Nem (csak) Erdély volt a tét. Kései tudósítás a párizsi konferenciáról (Alexandru Vaida-Voevod levelei, feljegyzései, levéltári okmányok, emlékezések, naplórészletek)*. Csíkszereda-Budapest.
- Kosztolányi, Dezső (szerk.). 1920. *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért*. Budapest: Pallas.
- Láng, Gusztáv. 1973. „Jegyzetek a transzilvanizmusról.” *Utunk* (28) 50: 3–4.
- 1982. „Gulácsy Irén (Kérdőjelek egy bestseller körül).” *Utunk* (37) 41: 5–6.
- Murányi, István & Szoboszlai Zsolt. 2000. „Identitás-jellemzők a Dél-Alföldi régióban.” *Tér és Társadalom* (14) 1: 27–49.
- Pap, Ági. 2014. [Az épített örökség és a helyi identitás kapcsolatának cselekvőközpontú földrajzi vizsgálata budapesti mintaterületeken](#). Doktori (PhD) értekezés.

Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék.

- Romsics, Ignác. 2018. *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest: Helikon.
- Schöpflin, Aladár 1925. „[P. Gulácsy Irén: A hamueső.](#)” *Nyugat* (18) 19.
- Sebess, Dénes. 1927. *Bethlen István gróf. Történelmi korrajz. Egy kortárs feljegyzései*. Budapest: Kiadja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Tóth, László. 2014. *Elméleti és módszertani lehetőségek az irodalmi onomasztikában. Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben Különös tekintettel Hollóidő című regényére*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Vasile, Monica. 2018. „[Formalizing Commons, Registering Rights: The Making of the Forest and Pasture Commons in the Romanian Carpathians from the 19th Century to Post-Socialism.](#)” *International Journal of the Commons* (12) 1: 170–201.
- Venczel, József. 1942. *Az erdélyi magyar földbirtokreform*. Kolozsvár: Minerva.
- Voinovich, Géza. 1928. „Hamueső. P. Gulácsy Irén új regényéről.” *Új Idők* (34) 21: 628.
- Zeidler, Miklós. 2002. *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány.